

GEORG SIMMEL: MOST A DVERE

Georga Simmela dnes už netreba našej filozofickej verejnosti osobitne predstavovať, aj keď pravdepodobne žiadna jeho práca v slovenskom preklade nevyšla. V tomto smere je vo výhode český čitateľ, ktorému Sociologické nakladateľstvo v Prahe pripravilo v roku 1997 výber skutočných "šperkov" jeho tvorby pod názvom Peníze v moderní kultuře a jiné eseje. Preklad, ktorý predkladáme, bol pôvodne určený študentom Katedry filozofie na FF v Prešove na textový seminár Simmelove eseje k filozofii kultúry. Očakávali sme, že študentov na Simmelovom spôsobe filozofovania a teoretizovania zaujme to, čo všeobecne imponuje súčasnému čitateľovi, t.j. umiernený hodnotový relativizmus a metodologický pluralizmus, ale aj to, čo priam udivuje, a to je šírka a neočakávanosť tém, ktoré prekvapujúco korešpondujú s neuralgickými bodmi súčasného filozofického a sociologického myslenia. G. Lukáčz pri hodnotení jeho tvorby vyzdvihol osobitý impresionizmus. Ten je prítomný ako kvalita štýlu, prchavá nálada unášaná interakciou antinomických konštrukcií. Je to osobitá Simmelova záľuba v "kvalitatívnom a unikátnom, v schopnosti tešiť sa z objavovania rôznych miniatúrnych a originálnych tém, ktoré by ťažkopádnosť iných videla ako neoddeliteľnú jednotu" (M. Petrusek: Proč číst Simmela na konci tisíciletí? In: G. Simmel: Peníze v moderní kultuře a jiné eseje. Praha 1997, s. 164). Z tohto hľadiska je esej Most a dvere (Brücke und Tür) akýmsi pars pro toto. Prvýkrát bola uverejnená v berlínskych novinách Der Tag v roku 1909 (podľa Davida Frisbyho). Knižne vyšla až vo vydaní Brücke und Tür. Essays des Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft. (Ed. Michael Landmann). Stuttgart, Koehler 1957. V eseji sú zreteľné stopy hlavných tendencií Simmelovej filozofie - vplyv Fechnerovho atomizmu, kantovského transcendentalizmu a filozofie života. Obsahuje jednu z východiskových ideí jeho epistemológie, ideu, že naše predstavy o svete sú výsledkom vzájomného pôsobenia striedajúcich sa procesov individualizácie a generalizácie. Príroda i sociálny život sú potom funkčnou jednotou interagujúcich častí. S touto dynamikou korešponduje aj spôsob interpretácie, v ktorej sa interakcií uvedených dvoch tendencií nastavuje zrkadlo simmelovskej dialektiky antinómii.

Olga Sisáková

Obraz vonkajších vecí sa nám javí ako dvojznačný tým, že vo vonkajšej prírode všetko môže mať platnosť spojitého, ale takisto všetko možno pokladať za oddelené. Nepretržité premeny látok, ako aj energií dávajú každú vec do vzťahu s každou a zo všetkých jednotlivín vytvárajú jeden kozmos. Na druhej strane sú zasa predmety vydané nemilosrdnému rozčleneniu priestoru a žiadna časť matérie nemôže mať spoločný priestor s inou - v priestore skutočná jednota mnohorakého nejestvuje. A pretože táto ich požiadavka na vylučujúce sa pojmy je rovnaká, akoby sa prirodzené bytie celkom vymykalo ich aplikácii.

Len človeku je na rozdiel od prírody dané spájať a oddeľovať, a to tak svojrázne, že jedno je vždy predpokladom druhého. Keď z nerušenej polohy prirodzených vecí

vyberieme dve, aby sme ich mohli označiť za "oddelené", už sme ich vo svojom vedomí dali do vzájomného vzťahu a obe sme odlišili od toho, čo sa nachádza medzi nimi. A naopak - za spojitú pokladáme len to, čo sme už navzájom nejako izolovali; veci treba najprv od seba oddeliť, aby mohli byť vedno. Ani prakticky, ani logicky by nemalo zmysel spájať to, čo oddelené nebolo, ba v istom zmysle ani nie je. Podľa vzorca stretu oboch pôsobiacich síl v predsavzatiach ľudí a podľa toho, čo sa pociťuje ako prirodzene dané - spojitosť alebo odčlenenosť, prvé alebo druhé ako úloha, ktorá je nám daná -, teda možno členiť celé naše konanie. V bezprostrednom i v symbolickom, v telesnom i v duševnom zmysle sme v každej chvíli tými, čo oddeľujú spojitú a spájajú oddelené.

Tí, čo ako prví postavili cestu medzi dvoma miestami, podali jeden z najväčších ľudských výkonov. Čo ako často prechádzali z jedného miesta na druhé a hoci ich obe miesta už takpovediac subjektívne spájali, až vo chvíli, keď zemskému povrchu zreteľne vtlačili cestu, spojili sa miesta objektívne, vôľa spájať stvárnila veci, ktoré sa tejto vôli ponúkali pri každom opakovaní nezávisle od toho, či je toto opakovanie časté alebo zriedkavé. Stavba cesty je teda špecifický ľudský výkon. Aj zvieria neustále prekonáva vzdialenosť, často veľmi obratne i veľmi ťažko, ale jej začiatok a koniec sú nespojené. Nedosahuje ono čaro cesty, keď pohyb stuhne v pevnom útvere, ktorý z tohto pohybu vychádza a doň vchádza.

Vrchol dosahuje tento výkon v stavbe mosta. Zdá sa, že sa tu vôľa človeka spájať stavia do cesty nielen pasívny odpor priestorovej rozčlenenosti, ale aj aktívny odpor osobitnej konfigurácie. Most túto prekážku prekonáva a symbolizuje tak rozšírenie našej vôľovej sféry na priestor. Iba pre nás sú brehy rieky nielen od seba vzdialené, ale aj "oddelené". Keby sme ich predtým vo svojich predstavách cieľa, v potrebách, vo fantázii nespojili, nemal by pojem oddeľovania význam. Tu však prirodzená forma vychádza toľto pojmu v ústrety akoby s pozitívnym úmyslom: zdá sa, že medzi prvkami osebe a pre seba vládne oná diskretnosť, ktorú teraz zmierlivo a zjednocujúco presahuje duch.

Estetickou hodnotou sa most stáva nielen tým, že uskutočňuje spájanie rozčleneného v skutočnosti a pre praktické ciele, ale aj tým, že tieto ciele aj bezprostredne znázorňuje. Most dáva oku tú istú oporu pre spojenie strán terénu, akú kvôli praktickej realite dáva telesám. Číra dynamika pohybu, v ktorého konkrétnej realite sa vyčerpáva "účel" mosta, stala sa čímsi názorne trvalým - podobne, ako portrét takpovediac zastavuje proces telesného a duševného života, ktorým sa uskutočňuje realita človeka, a v jedinom, nečasovo stabilnom pohľade, ktorý skutočnosť nikdy neukazuje a ukázať nemôže, koncentruje celú pohnutosť tejto skutočnosti, plynúcu v čase i uplynulú. Most dodáva konečnému zmyslu povznesenému nad všetku zmyslovosť ojedinelý zvlášť, nesprostredkovaný abstraktnou reflexiou, ktorý taktó absorbuje praktický význam mosta a dáva mu názornú podobu - podobne to robí umelecké dielo so svojím "predmetom". Svoju odlišnosť od umeleckého diela však most manifestuje tým, že sa celou svojou syntézou vychádzajúcou za rámec prírody začleňuje do obrazu prírody. Pre oko je most v oveľa užšom a menej náhodnom vzťahu k brehom, ktoré spája, ako napríklad dom k pozemku, ktorý sa pod ním oku stráca. Most v krajine pociťujeme vcelku ako "malebný" prvok, pretože povyšuje náhodnosť toho, čo dala príroda, na jednotu, ktorá má síce plne duchovnú povahu, pre svoju priestorovo-bezprostrednú názornosť má však

estetickú hodnotu. Jej rýdzosť stelesňuje umenie, keď jednotu čisto prírodného, získanú duchom, posúva do svojej ostrovej ideálnej uzavretosti.

Kým v korelácii oddeleného a spojeného most akcentuje to spojené a vzdialenosť medzi svojimi pätami, vzdialenosť, ktorú dovoľuje znázorniť a merať, zároveň prekonáva, v prípade dverí sa fakt, že oddeľovanie a spájanie tvoria iba dve stránky toho istého aktu, manifestuje rozhodnejšie. Človek, ktorý kedysi postavil obydlie, prejavil rovnako ako prvý staviteľ cesty v porovnaní s prírodou špecificky ľudskú schopnosť: že z kontinuity a nekonečnosti priestoru vykrojil parcelu a tú podľa *istej* predstavy vytvaroval do špecifickej jednoty. Jedna časť priestoru sa tak spojila v sebe a oddelila od ostatného sveta. Dvere akoby vkladali akýsi článok medzi priestor človeka a všetko, čo je mimo neho, a tak rušia diskontinuitu medzi vnútrom a vonkajškom. Práve preto, že ich možno aj otvárať, vyvolávajú zatvorené dvere pocit silnejšej odlúčenosti od všetkého mimo tohto priestoru ako jednoduchá nečlenená stena. Tá je nemá, ale dvere hovoria. K najhlbšej podstate človeka patrí to, že si sám kladie isté ohraničenie, robí to však slobodne - toto ohraničenie dokáže opäť zrušiť, postaviť sa mimo neho.

Konečnosť, do ktorej sme sa vydali, vždy niekde hraničí s nekonečnom fyzického alebo metafyzického bytia. Tým sa dvere stávajú obrazom onoho hraničného miesta, na ktorom človek vlastne trvalo stojí alebo môže stáť. Konečná jednota, do ktorej sme spojili časť nekonečného priestoru, označenú pre nás, spája ich nanovo s týmto priestorom, s nimi hraničí ohraničené a bezhraničné, nie však v mŕtvej geometrickej forme jednoduchej oddeľujúcej steny, ale ako možnosť trvalej striedavej výmeny - na rozdiel od mosta, ktorý spája konečné s konečným. Pravda, nás dvere tejto strnulosti zbavujú, keď nimi prechádzame, a než sme si to v dôsledku každodenného návyku prestali všímať, museli poskytovať čudný pocit, akoby sme sa na okamih vznášali medzi nebom a zemou. Zatiaľ čo most ako priamka spájajúca dva body predpisuje bezvýhradnú istotu a smer, prúdi od dverí život z obmedzenia odlúčeného bytia pre seba do neobmedzenosti všetkých smerov.

Kým v moste sa prvky oddeleného a spojeného stretávajú tak, že oddelené je viac dielom prírody a spojené skôr dielom človeka, v dverách sa oboje kondenzuje rovnomernejšie do výkonu človeka - ako výkon človeka. Na tom sa zakladá význam dverí, ktorý je v porovnaní s významom mosta bohatší a živší. Prejavuje sa v tom, že pre zmysel mosta nie je dôležité, ktorým smerom ho prekračujeme, zatiaľ čo dvere vstupom dovnútra a výstupom von vyjadrujú úplný rozdiel intencie. To ho úplne odlišuje aj od zmyslu okna, ktoré spája vnútro s vonkajším svetom, t.j. koniec-koncov má blízko k dverám. Vo vzťahu k oknu však teleologický pocit smeruje takmer výlučne znútra von: okno je tu na to, aby sme hľadeli von, nie dnu. Vďaka svojej prieslačnosti spája síce vnútorné s vonkajším takpovediac trvalo a nepretržite, ale jednostranný pohyb, ktorým toto spojenie funguje, ako aj jeho obmedzenie (je cestou len pre oko) spôsobujú, že okno má iba časť hlbokého a principiálneho významu dverí.

Pochopiteľne, aj špecifická situácia dverí môže zvýrazniť jeden smer ich funkcie viac ako druhý. Keď sa otvory v múroch románskych a gotických chrámov postupne zúžili až na skutočné dvere, do ktorých sa vchádza medzi čoraz zomknutejšími postlôpkami a sochami, zjavným zmyslom týchto dverí je viesť nás, nie vyviesť - ak len nejde o nemilú a neočakávanú príhodu. Toho, kto vchádza, vedie štruktúra po správnej

ceste s istotou a akoby miernym samozrejým tlakom. Tento význam (hovorím to, aby som upozornil na analógiu), pokračuje zoradením pilierov medzi dverami a hlavným oltárom. Svojím perspektivistickým zužovaním piliere ukazujú cestu, vedú nás k nemu, nedovolia váhať. To by nebolo možné, keby sme skutočnú paralelnosť pilierov videli naozaj, lebo bod na konci by už nenaznačoval posun oproti východiskovému bodu, nič by nám nenaznačovalo, že pri jednom musíme začať a pri druhom skončiť. Lenže tak, ako sa tu na vnútorné usmernenie pohybu v kostole pozoruhodným spôsobom využíva perspektíva, podriaďuje sa napokon aj opačnému smeru: rovnakou úžinou stĺporadia od oltára k dverám ako jeho pointe. Až onen vonkajší kužeľovitý tvar dverí dáva im vďaka smerovaniu dovnútra na rozdiel od smerovania von úplne jednoznačný zmysel. Práve táto jedinečná situácia však symbolizuje, že pohyb života smerujúci rovnako oprávnené znútra von, ako aj zvonka dnu, končí sa kostolom a vystrieda ho jediný, zato nevyhnutný smer. Lenže život v pozemskej rovine, ktorý v každom okamihu premoštuje diskontinuitu vecí, je takisto v každom okamihu znútra alebo zvonka dverí, ktorými sa pohybuje v smere od svojho bytia pre seba smerom do sveta, ale aj od sveta do svojho bytia pre seba.

Takto most a dvere transformujú formy ovládajúce dynamiku nášho života, čím názorný útvar získa stabilné stvárnenie. Čistá funkčnosť a teleologickosť našich pohybov je im vlastná nielen ako nástrojom, ale v ich forme sa takpovediac zhutňujú na bezprostredne presvedčivú plastiku. Z hľadiska protikladných akcentov, ktoré dominujú v našom dojme, most ukazuje, ako človek zjednocuje diskontinuitu čisto prírodného bytia, a dvere zasa to, ako človek rozčleňuje uniformnú, kontinuálnu jednotu prírodného bytia. Základom ich osobitej hodnoty pre výtvarné umenie je všeobecne estetický zmysel, ktorý nadobúdajú týmto znázornením metafyzického a stabilizáciou jedine funkčného. Ak možno ich častý výskyt v maliarstve pripísať umeleckej hodnote ich čistej formy, potom aj tu sa uskutočňuje ono tajomné stretnutie, ktorým sa čisto umelecký význam a dokonalosť výtvoru zakaždým prejavuje zároveň ako najvyčerpávajúcejší výraz zmyslu, ktorý je sám osebe nenázorný, duševný alebo metafyzický: čisto maliarskemu záujmu, ktorý sa sústreďuje iba na formu a farbu, povedzme tváre človeka, úplne stačí, ak dané zobrazenie obsahuje najvyššiu mieru oduševnenosti a duchovnej charakteristiky.

Keďže človek je spájajúcou bytosťou, ktorá je ustavične nútená oddeľovať, a ak neoddeľuje, nemôže nič spájať, musíme čisté indiferentné bytie dvoch brehov pochopiť najprv duchovne ako čosi oddelené ešte predtým, než ho spojíme mostom. Človek je tiež hraničnou bytosťou, ktorá nemá hranicu. To, že sa človek uzavrie dverami doma vo svojom bytí, síce znamená, že z kontinuálnej jednoty prírodného bytia vydělí jednu jej časť, lenže práve tak, ako beztvare ohraničenie nadobudne tvar, nachádza jeho ohraničenosť zmysel a dôstojnosť až v tom, čo umožňuje zmyslovo vnímať pohyblivosť dverí: v možnosti kedykoľvek vyjsť z tohto obmedzenia na slobodu.

Z nemeckého originálu *Brücke und Tür*. In: Georg Simmel: *Das Individuum und die Freiheit* preložili *Olga Sisáková a Ladislav Sisák*.